



Tekst: Wijnand Gijzen

Kwaliteitsvragen geven richting aan volledig burgerschapscurriculum

Wat kun je doen om het burgerschapsonderwijs op jouw basisschool verder te versterken?

Wijnand Gijzen, die hier samen met Ynte Essers een boek over schreef, legt uit dat dit begint met schoolbrede afspraken over het burgerschapscurriculum. Vier kwaliteitsvragen zijn daarbij leidend.

Elke school moet serieus werk maken van de basisvaardigheid burgerschap. Vanuit de rollen van leercoördinator, trendanalist en zorgregisseur werk je als kwaliteitscoördinator (kc'er) aan de versterking van de onderwijskwaliteit, en dus ook aan goed burgerschapsonderwijs. Het kwaliteitswerk voor deze basisvaardigheid kun je pas goed uitvoeren als er schoolbrede afspraken zijn over het curriculum. Deze afspraken komen voort uit de antwoorden op de volgende vier kwaliteitsvragen:

1) Wat moeten we als onderwijsprofessionals in de school de leerlingen leren?
Een vraag naar de leerlijn met haar leerdoelen.

2) Hoe gaan we dat de leerlingen leren?

Een vraag naar het pedagogisch-didactisch handelen met het gebruik van leermiddelen.

3) Hoe weten we of de leerlingen dat geleerd hebben?

Een vraag naar het observeren of toetsen om na te gaan of de leerdoelen worden beheerst.

4) Hoe gebruiken we deze inzichten?

Een vraag over het cyclische proces van analyse en verbetering.

Schoolbrede afspraken over al deze zaken maken een curriculum compleet en liggen aan de basis van je werk als kwaliteitscoördinator.



Figuur 1: Voorbeelden van gedragsdoelen. (Bron: Gijzen & Essers, 2025, p. 26.)

Het burgerschapscurriculum

Meer dan de helft van de scholen ontving een herstelopdracht voor burgerschap (Inspectie van het Onderwijs, 2024). De kwaliteit van het curriculum moet dus beter.

In veel scholen bestaat het huidige curriculum uit een matrix met leerdoelen per leerjaar, gekoppeld aan onderwijsactiviteiten. Zo'n matrix geeft echter geen antwoord op alle kwaliteitsvragen. Om deze wél te kunnen beantwoorden is het noodzakelijk een duidelijk beeld te hebben van hoe een volledig curriculum eruitziet. Je loopt dan direct tegen het feit aan dat er in Nederland geen eensluidendheid is over het burgerschapscurriculum. Hierdoor is het lastig om de kwaliteitsvragen goed te beantwoorden. Het is daarom goed om gebruik te maken van een curriculumbeschrijving, een integrale beschrijving van burgerschap (zie bijvoorbeeld: Gijzen & Essers, 2025). Zo'n beschrijving biedt je zicht op wat er in jouw school nog te ontwikkelen of aan te scherpen is.

In dit artikel wordt eerst besproken hoe de vier kwaliteitsvragen kunnen helpen bij het maken van schoolbrede afspraken over het burgerschapscurriculum.

Vervolgens komt jouw werk als kwaliteitscoördinator aan bod, toegelicht aan de hand van drie rollen.

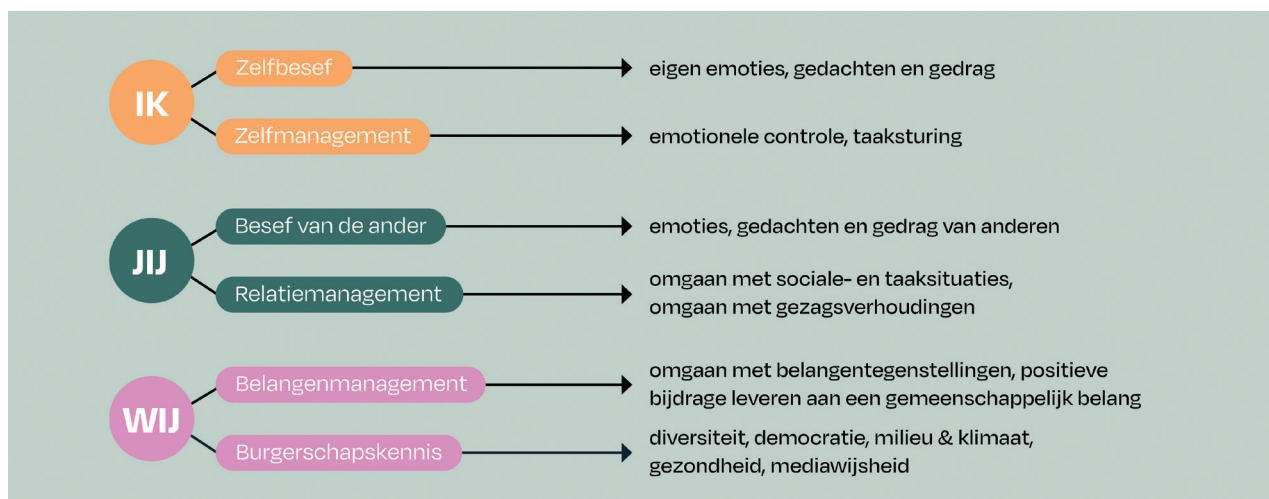
Wat moeten we de leerlingen leren?

Wie burgerschap reduceert tot alleen kennis over de basiswaarden uit de Nederlandse Grondwet en de pluriforme democratische samenleving, gaat voorbij aan het feit dat leerlingen zich naar die basiswaarden moeten gaan gedragen. Dan gaat het over de sociale en maatschappelijke competenties, waarover de wet spreekt. Een goede leerlijn burgerschap bestaat dan ook uit kennis- én gedragsdoelen (zie figuur 1 voor een voorbeeld van gedragsdoelen).

Kennis over democratie is noodzakelijk en dient ook praktische doelen, zoals leren om met anderen tot consensus te komen of leren om je neer te leggen bij een meerderheidsbesluit. Dat gaat niet vanzelf. Zo vinden leerlingen het soms lastig om zich neer te leggen bij een meerderheidsbesluit, omdat ze al moeilijk kunnen aanvaarden dat een ander iets krijgt wat zij niet hebben. Hieruit kun je afleiden dat burgerschap ook sociaal-emotioneel leren (SEL) omvat (Van Overveld, 2024). De SEL-leerlijn is aangepast op de Nederlandse wetgeving ten aanzien van het burgerschapsonderwijs en bevat leerdoelen die in drie competentiegroepen zijn ondergebracht: IK, JIJ en WIJ (zie figuur 2, op p. 14).

Een goede leerlijn burgerschap bestaat uit kennis- en gedragsdoelen

De competentiegroepen JIJ en WIJ vallen samen met de sociale en maatschappelijke competenties waarover scholen zich moeten verantwoorden, de zogeheten standaard OR2 (Inspectie van het Onderwijs, 2021). De competentiegroep IK, de persoonlijke competenties, zijn een uitwerking van kerndoel 34: de leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen (SLO, 2020). Een leerdoel gaat pas 'werken' als het is beschreven in termen van concreet waarneembaar gedrag. Voor leraren wordt dan duidelijk waar zij met leerlingen naar moeten streven. Een voorbeeld van zo'n leerdoel is 'ik kan een ander laten uitpraten', dat eind groep 4 beheerst moet zijn (zie figuur 1). Nog krachtiger wordt het leerdoel als het aan de ontwikkelingspsychologie is getoetst. Zo moet een leerling eind groep 6 in staat

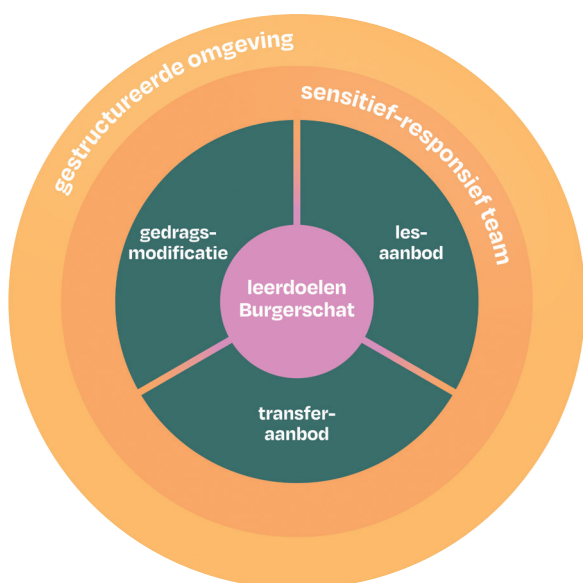


Figuur 2: Structuur van de leerlijn. (Bron: Gijzen & Essers, 2025, p. 23.)

zijn om een ander naar behoefte te helpen. Als groep 6 voorbij is en een leerling helpt een ander (nog steeds) vanuit wat hij d  kt dat er nodig is, wordt het een signaal dat er iets aan de hand is: ofwel in het onderwijs, ofwel in de ontwikkeling van een leerling. In het laatste geval kan dit een teken zijn dat extra ondersteuning op z'n plaats is.

Hoe gaan we de leerlingen dat leren?

In figuur 3 is het didactisch model uit het boek *Burgerschap* (Gijzen & Essers, 2025) weergegeven, dat een integrale beschrijving van burgerschap in het primair onderwijs biedt. Het model bestaat uit vijf pijlers: 1) een gestructureerde omgeving; 2) een sensitief-responsief team; 3) lesaanbod; 4) transferaanbod; 5) gedragsmodificatie. De buitenste cirkels zijn de twee pijlers die samen een inclusief schoolklimaat vormen. De drie donkergroene partjes daarbinnen zijn de pijlers waaruit het onderwijsproces is opgebouwd.



Figuur 3: Vijf pijlers van goed burgerschapsonderwijs. (Bron: Gijzen & Essers, 2025, p. 35.)

Omdat burgerschap zowel kennis als gedrag betreft, combineert het model didactiek en pedagogiek. Kennis wordt aangeleerd via een didactiek die gelijk is aan die van de wereldori  terende vakken. En gedrag via een didactiek die bestaat uit directe instructie, actieve inoefening en gestructureerde pedagogische technieken om aangeleerd gedrag te bekrachtigen en ongewenst gedrag om te buigen. Het vijfpijlermodel wordt afgestemd op de onderwijsbehoeften van de leerlingpopulatie.

Hierna licht ik eerst de twee buitenste ringen nader toe, en daarna de drie partjes.

Een inclusief schoolklimaat

Een inclusief schoolklimaat is een gevolg van de aanwezigheid van heldere structuren en een lerarenteam dat zich sensitief-responsief gedraagt naar leerlingen, ouders en elkaar.

Het curriculum burgerschap is dan ook gekoppeld aan de omgangsregels, structuur in de interactie, waarin de basiswaarden van de Grondwet terugkomen. Dit zijn: gelijkheid, solidariteit, vrijheid, verdraagzaamheid en zelfverantwoordelijkheid. Door deze regels kunnen meningen vrijelijk worden uitgewisseld (Dijkstra et al., 2018); ze geven vorm aan het concept 'de school als oefenplaats'.

Sensitieve responsiviteit betekent dat onderwijsprofessionals emotionele signalen herkennen en daar passend op reageren. Hierdoor wordt de omgeving voorspelbaar en veilig, zodat leerlingen sociaal-emotioneel en cognitief tot de hoogste prestaties kunnen komen (Marzano et al., 2004; Elhousseini et al., 2022).

Het onderwijsleerproces

Het doelgerichte onderwijsproces bestaat uit een les- en transferaanbod en gedragsmodificatie. Wetenschappelijk onderzoek wijst uit wat hierin de

werkzame bestanddelen zijn. Het lesaanbod stoelt op het EDI-model (Hollingsworth & Ybarra, 2020), omdat concepten als 'normen en waarden' of 'een ander laten uitpraten' eerst goed door leerlingen moeten worden begrepen. Het transferaanbod is gebaseerd op de actieve verwerking van de aangeleerde concepten (Durlak et al., 2011). In het geval van een kennisdoel mondt dit uit in een product, bijvoorbeeld een werkstuk of presentatie. Het transferaanbod bij een gedragsdoel bestaat uit een serie oefeningen die oplopen in moeilijkheidsgraad. Dit wordt *shaping* genoemd, een werkzaam principe uit de gedragsleer (Cooper et al., 2020).

Het transferaanbod vormt het zwaartepunt van het onderwijsproces. Gemiddeld moet er drie tot vier keer (De Mooij, 2021) zoveel geoefend worden als dat er lessen zijn. Of je een voltooid deelwoord beëindigt met een d of een t leren leerlingen niet in één les, maar pas na veelvuldig oefenen. Bij gedrag is dat niet anders. Veel leraren gaan uit van het idee dat gedrag zich van binnenuit ontwikkelt en alleen bijgestuurd moet worden. Dat is niet zo. Gedrag moet onderwezen worden; eerst geven leraren les, daarna oefenen zij met de leerlingen en ten slotte sturen ze bij.

Die bijsturing wordt gedragsmodificatie genoemd. Om dit voor leraren hanteerbaar te maken worden er vaste feedbackroutes gebruikt. Dit zijn mini-stappenplannen om gewenst gedrag te bekrachtigen en ongewenst gedrag om te buigen. Deze routes kunnen ook gebruikt worden voor de handhaving van omgangsregels binnen de school.

*Gedrag moet onderwezen,
geoefend en bijgestuurd worden*

Hoe weten we of leerlingen dat geleerd hebben?

Nagaan of leerlingen hebben geleerd, kan wat burgerschap aangaat het beste gebeuren door de beheersing van de kennis- en gedragsdoelen te registreren. Leerdoelobservaties volgen het geboden onderwijs, zoals dat bijvoorbeeld voor rekenen ook het geval is. Door telkens 'plukjes' leerdoelen te observeren, hoeven leraren geen lange vragenlijsten meer in te vullen (waarvan ze vooraf al weten wat eruit komt). Voor de leerdoelobservaties wordt bij voorkeur gebruikgemaakt van een praktische driepuntobservatieschaal, met een heldere beschrijving van wat 'beheersing' is. Dit vergroot de betrouwbaarheid van observaties. Er bestaat geen wettelijke verplichting tot het afnemen van een gevalideerde toets burgerschap. De vraag is ook wat een toets burgerschap oplevert, want de zeggingskracht van een dergelijke toets is beperkt. De focus ligt veelal op het democratisch en

maatschappelijk bewustzijn (in de bovenbouw), en niet op het concrete gedrag zelf. Ook kunnen er vraagtekens worden geplaatst bij de praktische waarde van deze toets. Wordt een leerdoel nog niet beheerst, dan weten leraren waaraan ze moeten werken. Maar komt uit een toets een score 87 of IV, wat gaan zij dan morgen doen?

Hoe gebruiken we deze inzichten?

Door de leerdoelobservaties per competentiegroep van de leerlijn samen te voegen, krijgen leraren zicht op de ontwikkeling van individuele leerlingen, groepen en de school als geheel. De school- en groepsresultaten zijn te vergelijken met een schoolambitie. Bijvoorbeeld: ten minste 95 procent van de leerlingen is voldoende op weg naar het behalen van de cruciale leerdoelen. Met resultaten en een ambitie kun je cyclisch werken aan kwaliteit. Om tijd en administratieve last te besparen, kan gewerkt worden van school naar groep naar leerling (Gijzen et al., 2020).



Uit de vergelijking van schoolresultaten met schoolambities wordt tijdens een schoolbespreking besloten het curriculum burgerschap eventueel beter uit te voeren of aan te passen. Een verbeterde uitvoering is bijvoorbeeld een professionaliseringsaanpak voor de duur van twintig weken, waaraan alle leraren meedoen. Van deze aanpak profiteren alle leerlingen in alle groepen.

Een vergelijking van schoolresultaten met -ambities maakt duidelijk of bijvoorbeeld een professionaliseringsaanpak nodig is

De vergelijking van groepsresultaten met schoolambities maakt duidelijk of het burgerschapscurriculum op een groep nog verder passend moet worden gemaakt, bijvoorbeeld door verhoging van het aantal vaardigheidsoefeningen dat een beroep doet op inleving in een ander.

Op leerlingniveau kan de ontwikkeling van de leerling worden gevolgd door te kijken naar de mate waarin deze op weg is naar de beheersing van de leerdoelen. Als blijkt dat de onderwijskwaliteit in orde is, analyseert men de oorzaken van een eventueel vertraagde ontwikkeling. Wat zijn – met het doel voor ogen – de stimulerende en belemmerende factoren en welke onderwijsbehoeften zijn er? Daarna wordt er uit een onderwijsondersteuningspiramide, die aansluit bij het pedagogisch-didactisch model, een passende interventie gekozen. Denk bijvoorbeeld aan het verhogen van het aantal bekrachtigingen (volgens de feedbackroute) op een gedragsdoel dat moeizaam tot ontwikkeling komt.

De rollen van de kwaliteitscoördinator

Denk je dat in jouw school het curriculum voor burgerschap nog verder ontwikkeld of aangescherpt kan worden? Bespreek dit dan met je schoolleider. De invulling van jouw werk als kwaliteitscoördinator is ervan afhankelijk. Zeker als je twee belangrijke uitgangspunten van het werk van de kwaliteits-

coördinator hanteert, namelijk dat het professioneel handelen van de leraar centraal staat en dat de focus op preventie ligt. Net als voor rekenen en taal heb je hiervoor kaders nodig. Die vind je in schoolbrede afspraken over een leerlijn, met leerdoelen, het pedagogisch-didactisch handelen en leerdoelobservaties, oftewel: een volledig curriculum burgerschap.

Met deze afspraken kun je, in de rol van leercoördinator, de coördinatie van de teamontwikkeling op je nemen. Je kunt bijvoorbeeld leersessies organiseren over sensitieve responsiviteit of de toepassing van feedbackroutes bespreken in de bouwoverleggen. Ook het met de leraar bespreken van een begeleidingsaanpak op basis van door AI-geanalyseerde video-opnamen van gedragslessen is een mogelijkheid (Nationaal Onderwijslab AI, 2024).

Je rol als trendanalist kun je vormgeven als er leerdoelobservaties beschikbaar zijn die je kunt verwerken en vervolgens vergelijkt met een schoolambitie. Je hebt nu de tools in handen om burgerschap te betrekken in de school-, groeps- en leerlingbespreking. Aan de hand van de trends kun je nagaan hoe effectief de school is in de uitvoering van het curriculum voor burgerschap dat in het schoolbeleid is vastgelegd. De informatie biedt aanknopingspunten voor verdere teamontwikkeling, of de begeleiding van individuele leraren.

Trends laten zien hoe effectief de school is in de uitvoering van het burgerschapscurriculum

Als de leerlijn bestaat uit cruciale leerdoelen, en leraren houden bij hoe leerlingen hierop vorderen, ontstaat er een signaleringssysteem. In je rol als zorgregisseur kun je deze signalen in samenspraak met de leraar beoordelen op relevantie en ze analyseren. Vervolgens kun je een beredeneerde keuze maken voor een interventie uit de ondersteuningspiramide.

De literatuurlijst bij dit artikel vind je in de materialenbank op lbbo.nl.

© Dorkefotografie



Wijnand Gijzen

Orthopedagoog en voormalig leraar Wijnand Gijzen werkt bij Helder Onderwijsadvies. Hij publiceert over resultaatgericht en passend onderwijs en schreef met Ynte Essers 'Burgerschap, IK, JIJ en WIJ in de maatschappij' (2025), dat een leerlijn, didactisch model en kwaliteitscyclus bevat. Gijzen vindt dat onderwijs behapbaar moet zijn, omdat dit goed is voor leerlingen en leraren.